

Төрөөжөннөр дугайында за Шивилиг-Кара-Сугже чо-
хай темалыг материалдар- руп турдум. Ол үеде оруктун

— Мен база чолаачым
бир кижи мен. Силер ма-
дөө ол орнуна олуруп ала-
нар!— диген. Сөөктөсө ол-
гана даргаларже көрдүм,
ааза чүе мытवास болду.
Олуруп-ла алдым, дарганы
айыдаан эртпезиним ол-
ийин.

Кымыл-Хавакча унуп
чыгмак, Бай-Булуна сий-
кеккен кижилерже көрө б-
арам. машина-аа чык-ч-
ла кылганын. Машина
патап андырылган. Бир м-
нип көзүмгө, медэжөк
аар чүе кымыла дигре-
кеден. Машина дээрсе с-
бейиниң-ле тур. Костриңи-
дара машинанын ажин ала-
да идишсек, боду баш-
уруп келди, оон мен база
дур тырта берди. Оон ийн-
мегелеш тургап, сөөктө
олурган ийн экинчиси б-
арам. Багажы башы-
га.

Ш. КҮЖҮГЕТ.

д-лябле бо-ла артин келди тур-ла. О оод чымштыг ча-та буняныг дуаузын чта бистер везе, хой-хой кижиле мчылар ол, оортукуан илери тил турар-ла болай.

Битян Алаамыс ам чапта- чыг болган кадым чага- оуун сузур. Ол зоренте таш тил турар-ла. Билта та- ла Кыргысманович таага уут-хууу база бар.

А о-булесе азыр-аркыч чокта амыдалар чырык бо- гаш чик болур-дур. Бичач- гаш ам оом зене Александр аякынд турар. А мей болур. А тур-ла соо-ла догдана- мал ахылдымчал, ушк классик чолаагчылар эрге- зин чап-ча ооренте чеди алдым.

ның дутайында монографияга
боп туур.
Монеттигенис дуржуага
богаш шийилде, пенед
акылдары үлөзүлгөз, 4—
класстар өөрөндү программ
материалдарын багыкылаар
ныц методикасын акыл
кыларын агы үдө амьд
рүг негет келген.

Өөрөңкчилерин бижиме
акылдарын анализет, олар
ныц нийти чазгыларынга ү
дезилгөз, тыя орфогфия
ныц богаш пунктуацияны
чамык дүрүмрөн чадгыс
айжыдар дутайында айты
рыгы өөрөңп көөр бозз

Мыкчангаг тыя дылды
багыкылаашкын, өөрөңп
чилерин билинин шылары
өкжидери дыка хой айтыр
арларн хамаалары турар
билигиндир-дир. Оз болза өө
диге номарын, методикти
пособилерни чогадып кылы
ры; тусай эртемни кадрлар
ын белектери: багыкылааш
кынныц методикасын ай
тыргылары өөрөңп шийи
леп, боор дүзг өске-даа чу
га алаардыр-дур.

Бо айтырларын чогуу
үзөндө шийктарын урун
ларын торош дыды акы би
ли ап, оор эртемни үдө
зигерин чедиктинин ший
гөдирине богаш уауз өор
дыды өөрөңп алырынга о
згай укур-дузаят.

А. ОБДАН-ООЛ.

ФСФСР-ниң национл школ
ларарын эртем-пийилде
институдун Тыя лабора
ториялыын эртем аймакда

АЛДАН МААЛЫРЛАР

1883
1973

4. ДЕРЗИИ ШААЖЫЛАЛ

(Төмүзү, Эгеиз №51, 52, 55, 64, 65, 67 «Шында»).

КАШ токук улаштыр Хемчик ууну дургаар дини-реп келген боо даажы чоорту чабырылган. Ыраккы тайгаларык кышпаларында инда-хаа аткылажышыкынар болуп, хөдөлүшкүндөк кыт-шмээниги делип Саян сыпнарычте шымыл кире берген.

Алдан-маалырлардан 20 диге кижиге өлүктөк болгаш сугга дүшкөн. Туттурганнары баштай үгөр-лаанын аалында болуп эгелзэн. Оон соонда Чыргакы-Аксинга самдар өгөг тиккеш, алдан дургуннарга кирешкенерини шүптүзүн алаа чыгган. Чоок аалдарык демир-окуктарын чыгыргаш Хемчиктин уран-шөөр дарган-нарында үгөр-лаа, кан демир кичилерини соктуруп эгелзэн. Окуктардан кылган ол кичилерини бирээни республика музейинде бо хунерде каага-гайаттыгын чыгар. Дон теректерден дөңгүлөрүн база кылдырган.

Каш токук мурунда дини-реп турган боо даажык үс-чөвүр солаан. Кыччы, маагайын даажы, хиличкететкенерини алгы-кышкыкы Хемчиктин шынааларын долга, дун-хун дивес динилерин турган.

Алдан-маалырларын хөдөөн дугайында баштайгы көрүшкүн маага Чыргакыга болган. Эң-не кол-кол дон кижилерини кичилеп, дөңгү-

лаш, амбын понынны чызаа-зынче чорудар деп айтышкын индыг болган. Элзэн хой кижилерин дондурп өлүргөн. Кыш ортузү төс-тоустун чыкылаа соогү эгелзэн. Эң-не теригин дон чус хире кижини кичилеп, дөңгүлөп, Самагалдайге чорударына белеткей берген. Холдары хулаугат кижилерин эзерлерге олтуркаш, тоннарынын ченин келдирбей, эгиндеп-куржакылап алгаш, буттары айт алаан өттүр ээңгилерге чыпшыр шарыгылап алган. Айттарын чүтөп, чулаларын ужулаш, бир өөр чылгы ышкык кылдыр сывырып алган. Самагалдайге кирип турган.

Ол үдө Тес-Хемге чурттап турган Оюн Сойзур, болгаш оон-лаа өскө арастарык би-жилип каан сактышыкына-рында алдан-маалырларын баштайгы болуп Самагалдайга кыштын ортан үсизде э-келгилди деп чугалап турар.

Тыванын бүгү көжүну-ларын чагырган амбын понынны чызааны, Тыванын улуг хурааны — амгы Самагалдай сууруну турар де-вискээрине турган. Ынчан-гайа Тыванын административ-ти болгаш политикти эрге-чагыраанын төвүгө алдан-маалырларын хөдөө көргөн таварыга эвес. Топ чызааны Самагалдайга тура-лаа, амбын поин оон чөөк-кавызгыга чаа-лаа, кыптап турган. Алдан-маалырларын эскер кыжын амбын поин блай-

Өчүр Хайыракан даанын өзөөнө кыштап орган деп документтерде бижзэн. Ол үдө тываларын сумуларын чагырып чоран чыгылары-дан эгелзеш оон өрү джаа-дыг дүжүмөттерин ийи каа-дыг турганын тогу материал-дары херечилеп турар. Блай-Очурун баштайгы каады Деуермаанын чурттап турган черин «Уауг ала», а ийги каады Середириги, оон «Биче ала» деп алаар турган.

Амбын поин блай-Очурун джаадыл саугар Самагалдай-нын Дыттыг-Хемге ол дыттар-беле кара-бажыны туткан. Алаа 60 кижини хорутлаан. Самагалдай хураанын хуу-рактап эгелзеш демчи четкен Оюн Балчылаа мындыг сак-тышыкыны бижилеп каан:

«...Ынчаарда хурааге тур-ган мен. Кыш ортузү үдө 60 шаа кижини маага экирген чүсө. Чоорту оларын саны чус ашкан боор. Чамдызын Устугу Тестин Ак-Эрин бажы Теректиг-Арыга апарып ба-жыкынан чүсө. Оларын өчүүн ап турган. Ол улу-стү өчүлдү турда алгы-чыныкы, үс-чөвүрү нагы ырыктан динилер чоран.

Шага мурунда оларын чамдызын Иргин Намчал хун-дү баштагыр көзүн улус Улааста жиге кире берген. Оон бир төвөгө-ле 6 баш чүдүрүп келген...»

Тыва улустун хосталга дон демисеип чоран эрес-диги маалы оолдарын даштыкы эжескелдерини кайы хире хиличкететкен, дорамчылааны оон көргөн кижини чуга-зыннан ийлен-дир.

Улаастайге чогул чеже хире кижини апарганы эки то-дарттырмаа. Араттарын сактышыкында 20-ден 50 чедир санаттыгы турар. Ич-чаарга 1885 чылдын июль 15-те үгөн «Сибирская газе-та» деп солунун (Томск хоо-рай) «Тывага мезелзэр» деп ышпалына Улааста 70 кижини киргеш, оларын 43-нун баштарын эскелген деп бижзэн.

Улаастайге кирген кижилерин канчаар шаажылаанын дугайын сактышыкы-нардан помчуттаа кончут-ла коргучт. Дажымаы алаа апаргаш, төс хонук дургун-да бүгү-ле хөстөрин сып хиличкететкен. Хой чоңу чып алгаш, шийдер дон кижини чуларан чагыга аскан, чыла-биде диктеге-ле өжүн-оорчун кийи долгаштарга, аскан кижини мойну узап каар орта се-леме-биле оура шаап турган. Араатарыг шаажылаа оон кайын эртер. Кижилер башта-рынга кылган чуларларын, баштарын ораган пестерин, өртзөн, чүдүрүп келген те-селерин хөдөлгөн даштыкы ноюнар тывалардан төлөтү-рип апарган деп бир сак-тышыкында бижзэн.

Бажын алысканнарынын чо-гун саны баа-ла чедир тола-раттырмаа. Мзөн көргөнн документтерде болгаш сак-тышыкынардан кирген аттар бо: Дажыма, Дажыпай, Узун-Белек, Доржуктай, Урдумай, Хурей (орус документте Күрде дөө), Салыа, Агар-жаа, Баткыжыбай, Аалчыбай. Шаажылааннарынын башта-рын чоңу коргулар-биле Алаш-Аксин, Маанайлыг-Хову, Хорум-Дог, Шем-Аксин, Ору-Шол, Кара-Дар, Адар-Теш ин-чаар улуг оруктар белдирле-ринге, арттар кырынга узун ышпалга аскылаан деп сак-тышыкынардан чугалап тур-ар.

АЛДАН-МААЛЫРЛАРЫН ара-зыннан дика хей кижини каш чыл улаштыр туттурбайн, деди чоруп тур-ганын билер бис. Самбажик иро эштик Шом-Шумга деди-юрүп турган, ону Сегини-лангы боодаттырып каан. (Чамлык сактышыкынардан алынчкетеп өлүргөн деп ту-дурган). Кундспай баштаан 7 кижиге Улаастайдан дургуннап келген. Кожагар-Комбулай орус чурту кирип бар чыда. Он хемге туттурган. Бо кижини төгүзү черде солун. Хемчиктин ийи кожуунун дүжүмөттери моол ноюнар-нын малын кодан-коданы-биле алыналарга оордады ап тур-ган, кажан ол үдөдөгү иле-рей бээрге, оон демги ады-ларже чаа каап, амдажык турганнар. Кожагар-Комбу-лай Салыа хундунун (алдан-маалырлар эки Салыа эвес) ыныгы оору турган. Комбу-лай бир катап мал оорлап э-кээрге, демги хундугу херечил-лепкен. Кожагар-Комбулай-нын моолдун ноюнары тут-каш, шаажылаары-биле кара-бажынап алганнар. Байгал эр ол аразында дөртүр уру-биде таныжа берген. Ол уруг хостуг уени ачылган алгаш, бир-ле дүне кара-бажын дээр карангы тамыдан Комбулай-нын үндүргөш, эзерип атыш аксеп туускан. Кужур Кож-агар-Комбулай чуртуга кел-геш, дөрт кижиге эзелдеп ал-гаш байларын хоозурап эге-лзэн. Ол-ла эштери-биле сам-бажынарга каттышкан. Тура халыкынын баштарынга бир эштик соңоар улашкан. Ам-гы Ак-Довурач—Алаа орту-тукан черин кокла оруу-биле чоруткаш, Саян сыны-нын ынында Он хемге кел-ген. Чазын үрзөзүн хемини сыныгарын маап турда, оларын алаа туткан.

БИСТИН эрес-диги өгбө-дө беривистин дугайында билген чүдүлдерини кол-о-к-о-л-у-н помчутчуларга дөңгүлзөн соңуургаттым. Ал-дун хемге төгүзү черде солун. Хемчиктин ийи кожуунун дүжүмөттери моол ноюнар-нын малын кодан-коданы-биле алыналарга оордады ап тур-ган, кажан ол үдөдөгү иле-рей бээрге, оон демги ады-ларже чаа каап, амдажык турганнар. Кожагар-Комбу-лай Салыа хундунун (алдан-маалырлар эки Салыа эвес) ыныгы оору турган. Комбу-лай бир катап мал оорлап э-кээрге, демги хундугу херечил-лепкен. Кожагар-Комбулай-нын моолдун ноюнары тут-каш, шаажылаары-биле кара-бажынап алганнар. Байгал эр ол аразында дөртүр уру-биде таныжа берген. Ол уруг хостуг уени ачылган алгаш, бир-ле дүне кара-бажын дээр карангы тамыдан Комбулай-нын үндүргөш, эзерип атыш аксеп туускан. Кужур Кож-агар-Комбулай чуртуга кел-геш, дөрт кижиге эзелдеп ал-гаш байларын хоозурап эге-лзэн. Ол-ла эштери-биле сам-бажынарга каттышкан. Тура халыкынын баштарынга бир эштик соңоар улашкан. Ам-гы Ак-Довурач—Алаа орту-тукан черин кокла оруу-биле чоруткаш, Саян сыны-нын ынында Он хемге кел-ген. Чазын үрзөзүн хемини сыныгарын маап турда, оларын алаа туткан.

БИСТИН эрес-диги өгбө-дө беривистин дугайында билген чүдүлдерини кол-о-к-о-л-у-н помчутчуларга дөңгүлзөн соңуургаттым. Ал-

дан-маалырларын тура халыкынын тывз улустун тө-гүзүлө чырыкылаачак арын болуп арткан болгаш арт-даа. Ол шимчээниги улам-чылаа 1912 чылда мангы-кыдагын теригидеги дүжүр өктөрүнга чедирини билер бис. Ийи династиянын пестериг-феодалдыг дараалыкы-сөөлү жээни Хему (Кобдо) шивээни чытча шаарынга эрес-маалыг тывалар кириш-кен келгенер.

В. И. ЛЕВИН чугалааны-биле адырга, «кандыг-дээ мыт-дээр, адаан-демисел ма-байн, алаа-ла оура өлүр хон-у чок турган» орус тара-чынарынын «ала-чайгаар де-мисеип үнүп турганы»-биле бир демей боду чайгаар өс-көзөн алдан-маалырларын тура халыкынын политикти, организастыг эзелде чок дөп, оон-лаа өскө боттут чыла-гааннарынын уружун басты-рган-лаа бөлзө, бистин үениг болгаш келер салтадын кижилерин революстү, дайынчы болгаш күп-ажыкчы чаагай чачылдарга кижиздеринге дийит чижек болуп артар.

Буянын чачылдыг бистин чоңурус өбөдөрин эрес-маа-лдыгы чоруп дөп, оон монгешилип чоруп. Респу-бликависта Алдан-Маалыг атыг суур, содз, мүйе-лаа бар. Сууралыг композитор-вус А. Чыргал-оол улуг чо-галын оларга турсаадыл, оларын ала-биле адаан.

Уеде эртер, маалырлар-ыстын дугайында улам чаа чүдүлүр тыгып. Он чыл бол-гаш демгээривисе талым-маалырларын тура халык-кынынын чус чыл алдын өбөлгөинге чедир бистин чо-галдыларыныс, чурукчулары-ныс, өртөмдөнөриисе чаа-чаа чүдүлдерин тып бижип, тур-гуп каар деп дигел кижини бодалыга артып каар.

С. МААДЫ.

ХӨГЖҮМГЕ ХАНДЫКШЫЛДЫГЛАРГА

Совет кижилерин хөгжүм уран чүүлүгө соңуургалы чылдык-на өзүп турар. Совет өг-бүлелерде пианино чимекти хөгжүм херекселдерини неперкейг апарганы оок то-дарагй барымдааы болуп. Саратовтун хөгжүм херек-селдер фабриказынын бүүрүп турар биче хемээлдег «Вол-жанка» пианиноду хөгжүмчү-лерини үнелелин алган. Бүдү-рүлгө черини ашылдакчыла-ры боттарыны ол продукция-ны бекли шынарыг, чараш көрүштү болган турарыне саргышты салып турар.

ЧУРУКТА: пианино элте-кин Владимир Юрин.

Ю. НАБАТОВТУН фотоу.
(СЭТА-нын фотохроникасы).

Маргылдаалар

СПОРТ

Спорттун кышы сезонуну халдынышыкында турса-кааткан хаак маргылдааы Шагаан-Арыта болуп эркен. Алаа районун ады шиве-лек помчутуу спортчула-ры киришкен.

Херекселерини 5 кило-метрге чарыкып Ак-Турту-нун төлзөн Клара Амарак, эр улаустун 10 километрге ма-наарыга — «Күш-акылдын хостугу» сохотун хаакчыны Николай Чуруто бирги чери алганер. Маргылдаанын ийи дугаар хулуңде хаакчылар астафетага маапаа.

Ийи хун үргүлзүлзөн мар-гылдаанын түнелдеде бирги чери ак-туртужулар алган. Ийиги, үшкү черлерин —

«УТКА 25 чылды», «Найыраа» сохоттарын спортчулар э-келзэн. Ары-Узунуң ортуман шко-лазыны спорт залыга рай-онунуң волейбол маргылдааы болган. Орта тос шивелек команда күжүн шөкөпкөн. СЭТА райкомунуң волейболи-тери торпаларын. Ийиги Хем-суг-барайг фермалынын спорт-чулары ийиги, алдын элзере-үшкү чери алганер.

«УТКА 25 чылды» сохотун профессионалдык аяктын ко-мандени маргылдаанын органи-засти эртерген болгаш тив-лектерге пландаларын ты-ныскаа.

Д. АРАКЧАА.

Беш удаа чемпион

МУРМАНСК. (СЭТА-нын тускай корр.). Галина Кула-кова 10 км черге хаактыг чарышты беш удаа чемпио-н болгаш сугаар протоколга демгээр уурага таварыш-кылар. Оон бо дистанцияга кылга-лаа четтербесини дугай-ын март 21-де чарыкы көрүскөп үзө, алаа биди-ган турар—34 мушта 8,13 се-кунда. Демгөйиңи болгаш

Саппорога болган олимпиа-дык чемпионунуң соонда ле-ниградцы Инна Балдычева келген. Оон шагы—35,29,17 секунда. Түнелдеде Балдыче-ва монгуң медаль-биле ша-наткан. А хулер шаңгалды оон мурунда хун 5 кило-метрге баа-ла үшкү чери элзэн. Сыктынар чуртут Райса Сметанина алган.

Ленинградцы Сергей Грин-шенко ак улуг салдама тев-лаан. Оон шагы 2,35,22 секун-да. Ийиги терини Минсктеп барган Сергей Пинегин, үш-күзүн — Алаа-Ата чуртут Мансур Хусаннов элзэн.

Монгол чемпионы.

Телевидение

МАРТ 23-ТЕ

МОСКВАДА
13.35 — Медээдер.
13.45 — Шингелдер. «Чит-тайгород» С. В. Михалковтун чогаал ажылынын дугайында.
14.40 — Кино тайлыбы. 15.40 «Абрамцево». Документалдык фильм. 15.50—16.00 — Часар.
16.00 — Оңдуг телеоругу.
17.00 — Штраустун оперетасы «Цыган барон». Одессанын музыкалыг комедия театры шивини монгаштаа. 17.20 — Баскетбол талым-биле европа чемпионнарынын кубугу. ИСКА — Инсьеа (Италия) 2-ти оюн. Пьедесталдык фильм. «Уе». Информастыг программасы.

МУСКВАДА
18.30 — Курчегин «Березка» деп хореография ансамблини концерти. 19.05 — Ужуралдыг уран-чечен телефильнин баштайгы көрүзү. «Кызыл даштар чанында чакыт ыг-жак». 4-нү серия. 20.10 — Теле-фильм.

КЫЗЫЛДА
20.25 — Телемездээр. 20.40 —

Телефильм.
21.00 — Бистин аалчылыс дамчыдыла. 21.30 — Телемездээр. 21.45 — Чаралдар, ре-клама.

МОСКВАДА
21.50 — Эртең болгаш кулаурамын чугула айтыр-галар. Дирин амыттаран кам-галалы. 22.20 — П. Аелоний-кийин келзэз. Бүгү-өшмө-диң Композиторлар бажы-нында дамчыдыла. 23.00 — «Уе». Информастыг програм-ма. 23.20—00.20 — П. Аелоний-кийин келзэз. 00.15 — Оңдуг телеоругу. «Бистин кожаларыныс». Хем-чиктерини телефилми. 01.00 — «Орус хөдөөр». Телефильм. 01.30—04.00 — Оңдуг телеор-угу. Хонсий талым-биле де-легей уураакылгаа. Шиве-чины болгаш СССР-нин чынызы командалары. Шиве-чины дамчыдыла.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

МАРТ 23-ТЕ

«НАЙЫРАА»: «Божени бө-жөнгө» 10.00, 11.45, 13.30, 15.15, 17.00, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Алдын дүл-гүүр» 10.00, «Эң сөөгү хун» 15.00, 16.55, 18.50, 20.45 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Алдын ийи-ыс-тар» 9.00, 10.50, 12.40, 14.30, «Чес сууга» 16.30, 18.30, 20.30 шактарда.

САДЫП АЛЫНЧЫЛАРЫНЫ КИЧЭЗГЕИНИ

Кызыл-салынын №33 ма-галини (Каа-Хем кулаурун) март 21-ден эгелеп ыш-танар хун чокка ажылаар апарган.

КЫЗЫЛ-САДЫГ.

АГААР

Бөгүн республикага эдир будуттаар. чатбас. Барым-чүк улаанышыкынын хаттын дүргөни секундла 5-9 метр чедер. Агаарын температура-ы дагыт районнарга 0-5 гра-дус соон. артканнарыга 10-5 градус чылгы болуп.

Кызылга шокар будуттаар, чатбас. Хаттын күжү кошкан. Агаарын температураы 0-2 градус чылгы болуп.

АГААР

Бөгүн республикага эдир будуттаар. чатбас. Барым-чүк улаанышыкынын хаттын дүргөни секундла 5-9 метр чедер. Агаарын температура-ы дагыт районнарга 0-5 гра-дус соон. артканнарыга 10-5 градус чылгы болуп.

Кызылга шокар будуттаар, чатбас. Хаттын күжү кошкан. Агаарын температураы 0-2 градус чылгы болуп.

АГААР

Бөгүн республикага эдир будуттаар. чатбас. Барым-чүк улаанышыкынын хаттын дүргөни секундла 5-9 метр чедер. Агаарын температура-ы дагыт районнарга 0-5 гра-дус соон. артканнарыга 10-5 градус чылгы болуп.

Кызылга шокар будуттаар, чатбас. Хаттын күжү кошкан. Агаарын температураы 0-2 градус чылгы болуп.

АГААР

Бөгүн республикага эдир будуттаар. чатбас. Барым-чүк улаанышыкынын хаттын дүргөни секундла 5-9 метр чедер. Агаарын температура-ы дагыт районнарга 0-5 гра-дус соон. артканнарыга 10-5 градус чылгы болуп.

Кызылга шокар будуттаар, чатбас. Хаттын күжү кошкан. Агаарын температураы 0-2 градус чылгы болуп.

АГААР

Бөгүн республикага эдир будуттаар. чатбас. Барым-чүк улаанышыкынын хаттын дүргөни секундла 5-9 метр чедер. Агаарын температура-ы дагыт районнарга 0-5 гра-дус соон. артканнарыга 10-5 градус чылгы болуп.

Кызылга шокар будуттаар, чатбас. Хаттын күжү кошкан. Агаарын температураы 0-2 градус чылгы болуп.

АГААР

Бөгүн республикага эдир будуттаар. чатбас. Барым-чүк улаанышыкынын хаттын дүргөни секундла 5-9 метр чедер. Агаарын температура-ы дагыт районнарга 0-5 гра-дус соон. артканнарыга 10-5 градус чылгы болуп.

Кызылга шокар будуттаар, чатбас. Хаттын күжү кошкан. Агаарын температураы 0-2 градус чылгы болуп.

АГААР

Хөглүг частын хөөннери

Чакы хундү алдын хөдөө-дү саарык, бисти долган-дыр бүргөзө бодусту оттуруп, сагыштыгы уран тоодун сымыраны каар. Бодусту болгаш частын ужуражын хөөрөшкөк чылгыт тыныкы-лаан хар баян бусталып, эрп эгелзэр. Ол турумаалды көорге ырак оруктан эеп келген ынакшааннарык баштай ужурашканы деп. Өөрүшкү-нүп карак чакы дамдылар боон мөндүңсөжир. Орук кымында эрзэн хар дамырак суг болуп хуулап алгаш, «Орук-суур эки чорунар!»—деп, ийилип ышкыш шуу-рааш үнү-биле чаптанчы сүргей «чадганаар».

«Хөглүг частын хөөнү ыр-лажынар» дөңгө бора-хпри-дөөлөр болдунчүмөш ыра-жып, чагыннары-биле дии-жөрлөрлөр. Оон олар «изин чурттардан кел чыдар ча-гынныг өөрүсүгү уткуула-нар!»—дөңгө диг кылдыр ужа-лаа бээрлер. Ол өөрүшкү-ге ужуукучулар баа-ла хей-аыт кирип, ак-көк дээрлөп «хыралбас чүтүг» чагынна-рын кылымтытарлар.

«Часты көрүсөш кышты артыр чыгышыс, часты көр-гүдүр!»—деп, аймааларла кат-чыныс аймаа хөдөй бээр-ге, хунээрентиг кудумчулар-га садыжылар алдын-сарыг аялышпир баштадыр аял-дын аш-ченин делгептер.

Час—ынакшыктын үеи. Сеткил-чүрөөн хөөрөшкөн, чет-ипчипкен аныктар бо-ла час-ны «чажыттары» ажытчы чугалашкан чоруп.

Кайжы-лаа баям, кайваар-даа көөрүсөргө час-ла, час—чалым назынга дөңгөсөңг чараш үс.

В. ВОЛЧЕНКОНУН чурраан чуруктары.

СУГГАРЫЛГА СЕЗОНУ ЭГЕЛЭЭЛЕКТЕ

Коммунист партия бол-гаш Совет чазак бодусе бай-лаан камгалаарын күштедир-генине болгаш оон кураа-ды-ларын чоп ажылаарынын айтырымыне улуг кичээл-гени салып турар. Ону сөө-лү үдө үндүргөн чугула до-таалдар база херечилеп тур-ар.

Тыванын хемнеринде, хөд-өөнү үнелгил баямтар хой. Оларын өсүрүл көүдөдирин, чоп ажылаарын хайгаар-а-ры-биле балык камгалаа-нын инспекциянын тургускан. Ын-да тускай ихтиологтар база ажылдап турар.

Балык камгалаанын бир чугула айтыры — балыктыг хөөрөшкөдө, суггалар суг-гатка хереклээр суг аксын алдырдык, байларын хо-ку-шөөлдерге эртербес болуп. Ол талаа-биле байдал бисте багай.

1970 чылдан эгелзэн, балык камгалаа чериниң ажыда-кчылары суггаларга сезону э-гелзеште буталар дөңгөсө-дө балык камгалаа херексел-дерин быжылган хураа-ды-га ында сагындырып, бижик-ти колхозтар, сохоттар узу-турчуларына, суггат система-зын